

Výuka ve dnech 16. a
23.5. 2025

Hospodářský a sociální profil českých zemí

- Přesun od agrární k industriálně-agrární společnosti
- Industrializace vystavěna na poptávce trhu rozlehlé habsburské říše, české země patří k jejím nejvíce industriálním oblastem
- Typické celní ochranářství, obvykle nižší technologický standard, nižší náklady na pracovní sílu, schopnost exportovat spíše na méně vyspělé trhy (Balkán, Rusko), chronický nedostatek investičního kapitálu řešený systémem „Kampelík“ a podporou státu
- Velké rozdíly mezi oblastmi (Liberecko, pražsko-kladenská oblast, Ostravsko, Brněnsko vs. jižní Čechy, východní Morava, Českomoravská vrchovina)
- Vyšší vrstva společnosti tvořená šlechtickými latifundisty (a nepočetnou vrstvou velkoburžoazie převážně německého jazyka a se sídlem ve Vídni), střední vrstva maloměšťansko-selská, nižší vrstva tvořena venkovskou chudinou, postupně proletarizovanou
- Prudké sociální změny nastoupené rozvojem národně-emanipačních hnutí, vznik „nové elity“
- Sociální zvláštnosti v evropském srovnání: maloměstský ráz osídlení, absence velkoburžoazní složky měšťanstva, sebevědomá a zámožná selská vrstva (Polabí, Haná), početná a přibývající inteligence

Rozporuplný obraz rakouské společnosti 19. století

1) Z hlediska vztahu k procesu modernizace

Prvky premoderní – hlavně aristokracie, částečně rolnictvo (skepse k výdobytkům moderny, selektivní modernizace)

Prvky moderní – hlavně měšťanstvo, částečně rolnictvo, částečně dělnictvo (motor modernizace)

Prvky postmoderní – část dělnictva (modernizace byla pouze začátkem, je třeba ji překonat a vybudovat společnost na spravedlivějších základech)

2) Z hlediska vztahu k národu/národním hnutím

Prvky premoderní – aristokracie, částečně rolnictvo, tj. identifikace spíše s místem a konfesí

Prvky moderní – měšťanstvo, částečně rolnictvo, tj. identifikace s jazykem a na něj vázanou kulturou

Prvky postmoderní – částečně dělnictvo, tj. prvky internacionalismu a multikulturalismu

...“A cos ty vlastně, Polák, Moravec?» »Kdybich já věděl«, lehkomyšlně mávl Kunicki rukou, »to bych ti řek', kamaráde! Všecko a nic. Ve Vídni jsem byl Němec, s naším inženýrem mluvím německy a on si beztak myslí, že jsem Němec. A s vámi, vy lunti, jak se datě do piťa a jak mě přiberete dohromady, muším byť Moravec. A v Čechách jsem byl Čech, a jaký! Zlatej pán, jedna radost! Myslím, že jsem jakýsi Vasrpolák. Táta byl Němec od Bílska, máma Polka a eigentlich — es ist eine Nebensache — co ti na tom záleží?...“

MARTÍNEK, Vojtěch. Plameny: román. V Brně: Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1929, s. 74.

Měšťanstvo (cca 15% společnosti)

- 19. století jako „měšťanské století“, jejich ekonomický a později také kulturní vliv se prosazuje ve zbytku společnosti „český sen“ (Vl. Macura: **Český sen. Praha 1998**)
- Hodnoty: majetek, vzdělání (převážně exaktní a právní vědy), práce, spravedlnost opřená o podíl na řízení společnosti a iustitia v právně-kulturním smyslu
- Snaží se napodobit aristokracii
- Tísnění dynamicky narůstajícím vlivem dělnictva od 90. let 19. století
- Dělení na „majetné“ a „vzdělané“ měšťanstvo jako produktivní historický přístup
- Řada kulturních znaků měnících prudce podobu českých měst: důraz na reprezentativní stavby (radnice, školy, budovy obchodních organizací, muzea), trávení volného času (korzo, divadlo), spolkovou činnost jako školu veřejného působení ad.
- „Genderovanost“ sociálních rolí – ostrá hranice mužské a ženské role

Buržoazie: Gustav Adolf Schoeller

Liberální názory, zdroj inovací ve společnosti;

Držba velkého majetku a jeho dynamický růst, hledání nových a nových podnikatelských příležitostí;

Dispozice sítí kontaktů v prostředí byznysu, státní správy a elity vzdělání;

Preference volného trhu;

Bezohlednost k otázce chudoby a k environmentálním tématům;

Chápání jako jádro měšťanstva a jejich úspěch jako vzor k napodobení

Drobné měšťanstvo: řemeslníci a kupci

Velké rozdíly ve schopnosti udržet se na trhu 19. století. Schopnost velké flexibility a osobních obětí s cílem udržení samostatné živnosti. Část řemesel již na začátku 19. století v úpadku, část si drží stabilní pozici, část dusí velkovýroba, část dostává obrovskou novou šanci.

Typologie

- instalatér, elektrikář, karosář
- řezník, pekař, stolař, truhlář, klempíř, kovář
- soukeník, jirchář, švec, krejčí, sedlář, provazník, ranhojič
- jehlář, platněř, mečíř, prýmkař, sanytrník, čížbař, krumplář

Vlastníci nemovitostí

Konzervativní část měšťanstva;
vysmívání za své oportunistické a
neaktivní postoje, v menších městech
představují velmi důležitou vlivovou
skupinu

Vzdělané měšťanstvo – rozporuplní nositelé „českého snu“

Držba vysokoškolského titulu je vzácností

Na začátku 19. století disponuje maturitou do 1% obyvatelstva, od 80. let prudký růst počtu vzdělanců

Rozdíl mezi univerzitním a technickým/zemědělským vzděláním

Dělicí linie mezi skupinou svobodných povolání a vzdělanci ve veřejné službě (Stáří: Obezřetná elita)

Mimořádný význam advokátů v proměně společnosti

V Praze roku 1823 připadal na 1227 lidí jeden lékař. Roku 1890 (...) připadá jeden lékař již na 600 lidí. Venkov jest také již lékaři dobře zaopatřen. Lékaři usazují se po dvou, po třech tam, kde stačival dříve jeden. Bydlí teď i v místě, kam se jim dříve nechtělo, ač tam třeba byla o lékaře nouze. V pražské nemocnici čeká na místo na 200 mladých doktorů a v Praze studuje na 1200 posluchačů lékařských. Povede se ještě všem dobře? Dnes není vysoké školské vědění už pramenem blahobytu, dnes ono nechrání už ani před bídou.

Valašskomeziříčský
advokát Alois Mikyška
"vévoda z Mezopotámie"

Hospodářské změny v gesci měšťanstva

- Řemeslnická výroba (cechy)
- Manufaktura
- Továrna
- Koncern/holding
- Kartel

- Mobilizace hospodářských zdrojů: kumpeličky, družstva ad.
- Angažmá německého kapitálu spíše v raně industriálních odvětvích (těžba surovin, hutní, textilní průmysl), českého spíše v odvětvích spjatých s agrární výrobou (potravinářský průmysl, výroba zemědělských strojů, chemie)
- Hospodářský nacionalismus a jeho fáze

Funkce spolků v epoše liberální

- základ občanské společnosti;
- původce demokratizace společnosti, neboť vůle spolku je součtem vůle jeho členů;
- nástroj prosazování zájmů;
- nástroj vytváření společenských elit;
- nositel rozvoje kultury (emancipace národa, společenské skupiny, informace o vyšší kultuře apod.);
- nástroj sociální kontroly členů spolku mezi sebou.

Vývoj zákonodárství

1763 povolení spolků k „povznesení orby“

1817 povolení spolků „všeobecně prospěšných“

1821 povolení spolků hospodářských

1848 spontánní rozvoj spolků

1852 regulace spolků v duchu neoabsolutismu

1867/1868 úplná liberalizace předpisů

Josef Holeček (mladočech) o staročeském spolku (1873)

- „Společnost shromážděná v Českém klubu skládala se z pánů mně osobně neznámých. Sešlo se tu asi dvacet pánů, nejvýznamnějších osobností Národní strany, F. L. Rieger nechyběl mezi nimi. Všichni přišli oděni v kvalitní černé pláště a fraky se zlatými sponami, některým se leskly brilianty v manžetách. Byli dobře živeni a pečlivě oholeni. V šatně odkládali do rukou sloužících kožichy bobrové a astrachánové, čapky a hole se stříbrnými rukojetěmi. Nemohl jsem zpočátku pochopit, co mi na těch pánech vadí. Bylo třeba je více pozorovat. Jeden z nich lehce zachrápal během přednášky. Ostatní pánové činili, jakoby si toho nevšimli. Po skončení přednášky zazněl potlesk, tleskal i ten, který předtím spal a nyní se probudil. Bravo bylo umírněné a emoce byly drženy v mezích. Tu se mi vyjasnilo, co mi vadí na této elitě strany staročeské! Bylo to to jejich nadměrné uspokojení těla a ducha, tolik zřejmé u těchto pánů. Ti lidé již nebojují o národ, protože už nerozumí jeho potřebám. Ti páni jsou sytí, přesycení dary života. A sytý hladovému nevěří. Nerozumí již potřebám národa, snad jen v výjimkou těch, kterým rozuměli před desítkami let, když ještě nebyli tak spokojení.”

Význam spolků podle početnosti (1890)

- spolky

- 1) pěvecké

- 2) střelecké

- 3) rekreační

- 4) rolnické

- 5) řemeslnické

- 6) hasičské

- 7) výpomocné (v nemoci apod.)

- 8) veteránů

- 1) Co to vypovídá o motivaci členů ke spolčování?

- 2) Proč nejsou v popředí politické spolky?

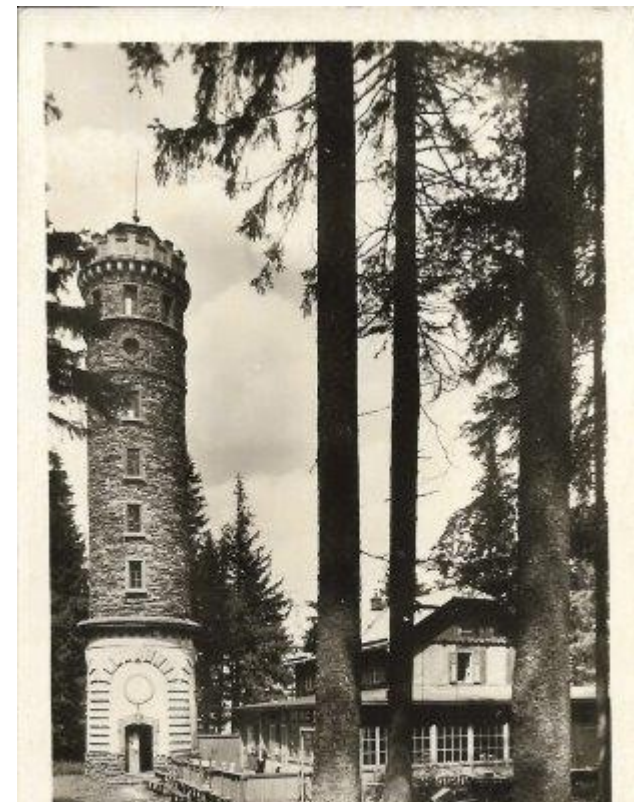
- 3) Jsou skutečně spolky generátorem politické elity? Nemýlí se historikové?

Spolky v boji o veřejný prostor

Cílem je

... Obsadit teritorium symbolickým znaky velké národní minulosti

- Rozhledna, turistická chata jako manifestace národní kultury
- Slavnosti se nzpěvem národních písní apod.
- Budování sítě turistických atrakcí jako konkurence poutních míst

Ideál české hospody
(Josef Lada, 1932)

Role žen ve spolcích liberálně - národních

Na snímku je předání standarty
spolku Sokol

Jaké je základní emoce tohoto
obrazu?

Jaká je tu role žen?

Značný význam mám oděv osob
na obrazu, co symbolizuje?

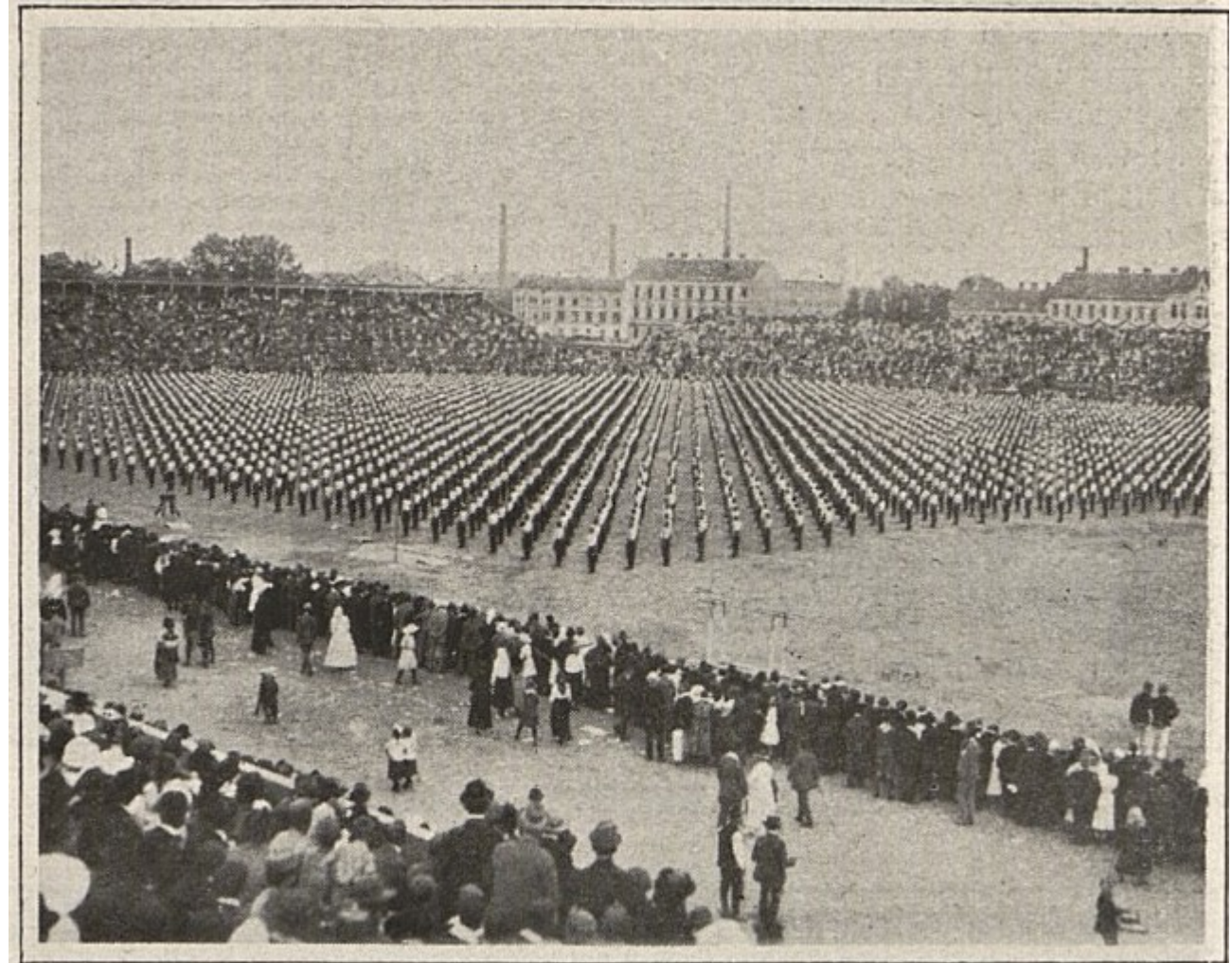

Spolky v době přechodu k masové společnosti

- Liberální společnost
- Masová společnost

Rakouský historik
Ernst Hanisch psal o
„dlouhém stínu státu“
ve snaze popsat
masovou společnost, o
co jde?

SPOLEČNÁ PROSTNÁ CVIČENÍ MUŽŮ.

Spolky na začátku 20. století

Postupující ztráta kontaktu s mladou generací

Její přechod k neorganizovaným formám trávení volného času (tramping, sport)

V české měšťanské společnosti tyto způsoby trávení volného času vyvolávaly silně odmítavé reakce i brutální zásahy policie (1928-1929), proč?

Znaky: život v přírodě, vztahy budované na důvěře, kamarádství, typickými příslušníky jsou dělníci a příslušníci nižších středních vrstev

Aristokratická a dělnická kritika měšťanstva ve dvou citátech

- „*My jsme byli lvi a gepardi. Po nás přijdou šakalové a hyeny.*“ Fabrizio Corbero kníže Salina, 1860, román Giuseppe Tommaso di Lampedusa: *Il gattopardo*
- „*Včera jsem byl v Praze a viděl jsem ty spousty, co natropil vražedný boj buržoasie mezi sebou pro národnost. Kdyby tam měla sociální demokracie volební právo, nebylo by se to stalo. Jest to potupou společnosti, jež se civilisovanou zvatí chce. Sovinismus měšťáků se ukázal ve své ošklivosti a ukázal, kam vede obmezenost privilegovaných tříd, že až k barbarství. To není jen Praha, skoro všechna větší města Čech ukazují boje, kde více Čechů, tam proti Němcům, kde více Němců proti Čechům – a konec boj všech proti všem. Původně se starali, aby hnutí dělnické nemohlo se vyšinouti a žádného materiálního úspěchu nedosáhlo, oni se nestarali o rolníka, řemeslníka, dělníka [...]. Oni se prali o národ, aby pozornost odvrátili! Jest to komedie lenochů ku záchráněni nadvlády pro jejich opět línou budoucnost. Přesilu svoji zneužili, aby štváli obyvatelstvo proti sobě.*“ Josef Hybeš, 1897

Dělnictvo

Dělnictvo

Chápáno jako společenská vrstva se svébytnou kulturou existující v industriální společnosti, tj. v tuzemsku přibližně od 70. let 19. století. Jsou vedeny debaty o jejím zániku jako svébytného fenoménu v průběhu 2. poloviny 20. století.

Hlavní znaky

- Převážně fyzická práce
- Závislost na zaměstnavateli
- Týdně vyplácená odměna
- Existenční nejistota spojená s hrozbou neschopnosti pracovat (úraz, nemoc, propuštění ze zaměstnání)

Faktory ovlivňující vznik dělnictva jako společenské skupiny v 19. století

- a) Mechanizace produkce
- b) Hospodářská krize 1873
- c) Rozklad starších forem zajištění (čelední řady, cechy, církevní charita)
- d) Absence garancí ze strany státu, absence sociálního a zdravotního pojištění
- e) Agitace socialistů

Dělnictvo je vlastně produktem industrializace, urbanizace a sekularizace.

© Can Stock Photo - csp22268577

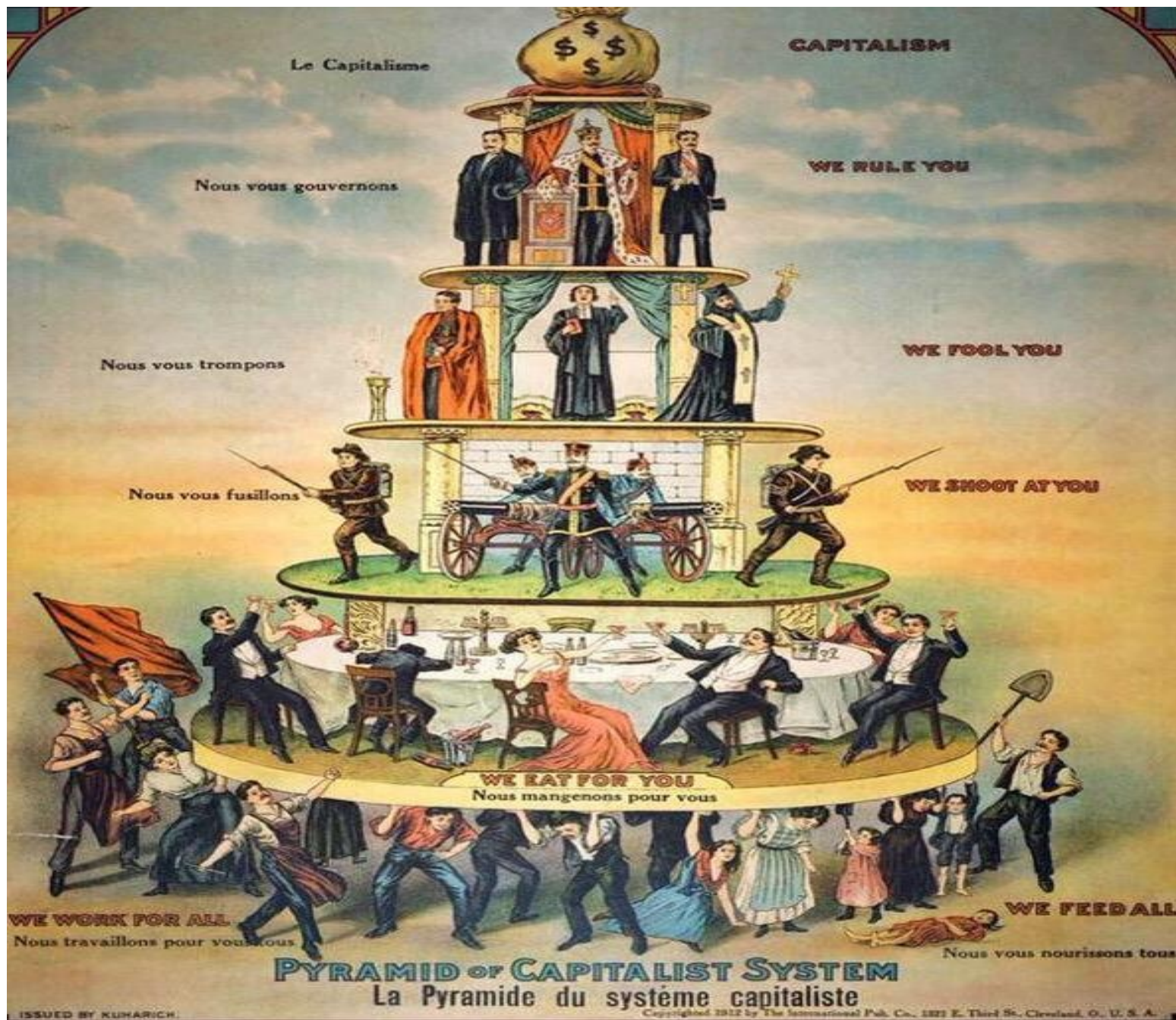
Jak byste popsali hlavní linii Marxovy kritiky kapitalismu (jako formy uspořádání lidské společnosti)? Které složky jeho výkladu jsou chápány jako vědecké, které jako ne-vědecké (politické, religijní)?

Obraz Stávka (1886)

Které skupiny utlačovatelů lidu plakát znázorňuje? Jaké jsou hlavní znaky měšťanstva/buržoazie na plakátě? Jak je tu zobrazena role církve?

Úspěchy sociálnědemokratického reformismu

- Zdravotní a sociální pojištění (1888), postupně rozšiřované
- Instrukce živnostenského inspektora
- Instrukce živnostenských soudů
- Omezení práce žen, dětí, plošné omezení pracovní doby na 11 hod.
- Tarifní hnutí (1906 plošné rozšíření)

Tento seznam je hlavním důvodem k hodnocení historiků v tom smyslu, že sociální demokracie sehrála převážně pozitivní roli v dějinách lidské společnosti, že přispěla ke kultivaci společnosti, přenosu některých „měšťanských“ hodnot (snaha po sociálním vzestupu, vzdělání, organizace času, plánování, korektní zacházení se ženami, dětmi, starými lidmi, střídmost v konzumu, antimilitarismus ad.)

Karl Marx o přináležitosti dělnictva k národu (1848)

- *„Dělníci nemají vlast. Pouze s ohledem na formu má jejich boj národní ráz, totiž na úrovni daných států a národů, ale z podstaty jde o boj internacionální. Na cestě k vytvoření společnosti solidarity se světový proletariát musí nejprve stát národem sám o sobě, podle vzoru třetího stavu ve Francii v roce 1789.”*
- **Hlavně v německém prostředí se socialistickým dělníkům smáli, že jsou „tovaryši bez vlasti” (Vaterlandlose Gesellen).**
- **Proč se postupně (hlavně od 90. let 19. století) ukazovalo, že dělníci nadále cítí sounáležitost s národem? V čem se Marx mýlil?**

Dělnictvo

- Vytvoření nové sociální vrstvy z manuálně pracujících příslušníků cechů a z venkovské chudiny migrujících do měst
- Identita sociální vrstvy vyrůstá z podobných hmotných podmínek (dlouhá pracovní doba, manuální práce, nejistota, riziko úrazu, nezaměstnanosti, nemoci, závislost na zaměstnavateli) a z přijatých kulturních vzorců pod vlivem díla K. Marxe: společný úděl dělnictva a jeho historická role, plán proměny společnosti, revoluce atd.
- Politická organizace: rychlý růst organizací dělnictva po hospodářské krizi (1873) a demokratizaci rakouského právního řádu, 1889 hainfeldský program sociální demokracie: vznik mohutné internacionální strany s (převážně) legální činností, mírná distance od revolučních zásad
- Eroze jednoty: nejasnosti s tezí o internacionální jednotě, nejasnost s tezí o náboženství jako „opiu lidstva“ a nejasnost postupu u specifických zájmů jednotlivých skupin dělnictva (dělnická aristokracie, ženy, mládež ad.)

Rolnictvo

- Struktura vesnické společnosti:
  - Sedláci
  - Chalupníci/domkáři
  - Chudina (podruzi, nádeníci, děvečky)
  - Lidé na okraji (vysloužilci, obecní pastýř, Romové)
  - Specifická role faráře, učitele, mlynáře, hostinského, vesnických řemeslníků

Jejich soužití někdy idealizováno (agrarismus: blízkost člověka k člověku, zbožnost, solidarita komunit, tradiční role, řád, poctivá práce), jindy interpretováno jako plné problémů a konfliktů (alkoholismus, drobná kriminalita, násilí na ženách a dětech, pomluvy, hazard, antisemitismus, pověry)

Trendy ve vývoji venkovské společnosti

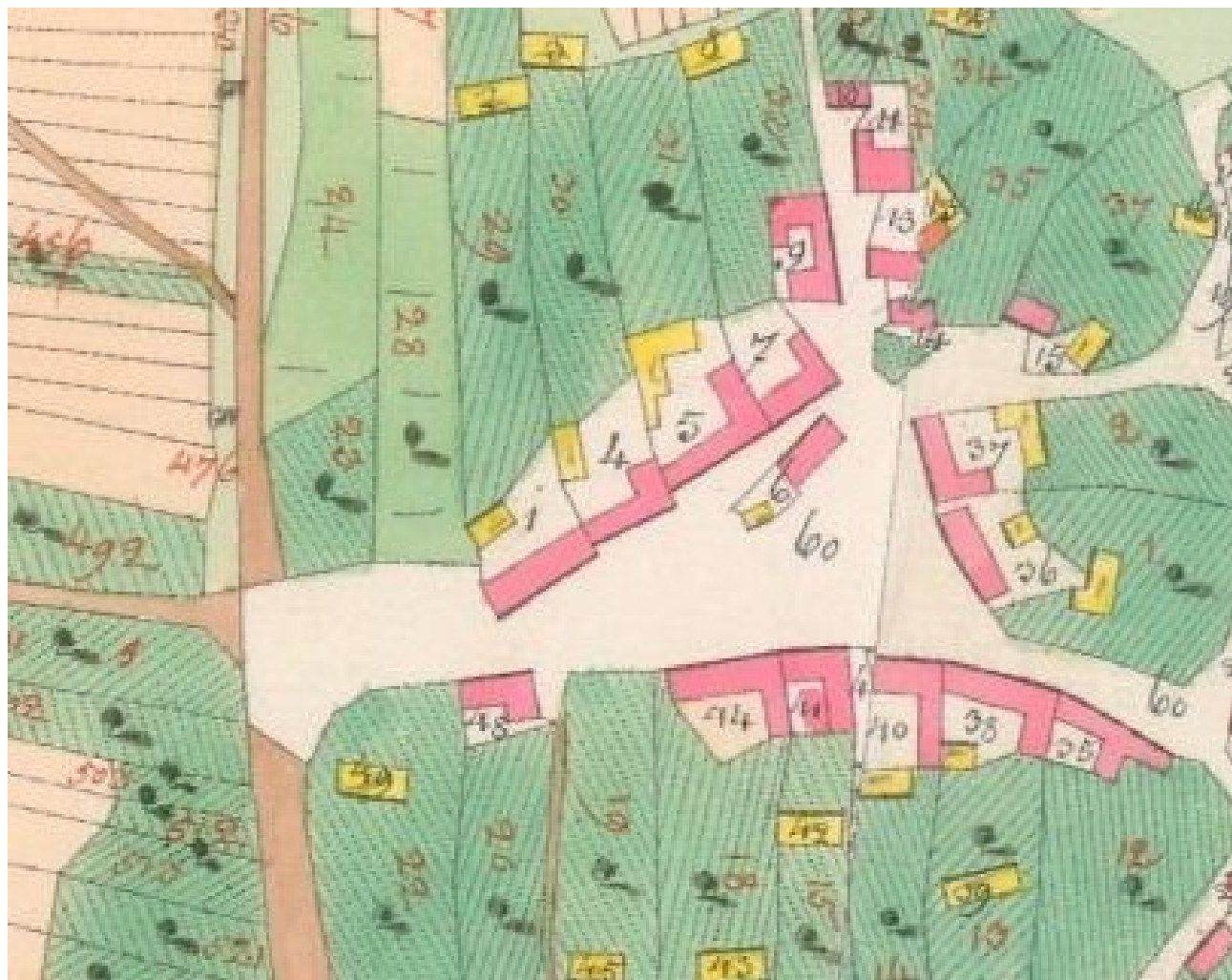
- Zrušení nevolnictví
- Emancipace na vrchnosti (1849/1860)
- Převzetí role vůdců komunity sedláky (do cca 80./90. let)
- Emancipace chalupníků jako zastánců demokratizace venkovské společnosti
- Migrace do měst
- Industrializace venkova
- Zvyšování vstřícnosti ke vzdělání
- Agrární krize od 80. let 19. století jako důsledek globalizace trhu
- Zvýšení životního standardu selských vrstev, markantní v 60. letech, prudká změna 1914–1918

Plán vsi Jinačovice (1869)

Co na snímku vidíme? Kde jsou...

- Selské domy
- Domy chalupníků
- Chudiny

- Kam se asi bude ves v dalších desetiletích rozvíjet?

Mlýn

Mlynáři jsou počítáni k venkovské majetkové elitě, vykazují ale řadu zvláštností a nejsou do vesnické komunity plně integrováni

Idyla české vsi

Vysvětli základní emoci obrázků, jakým směrem jde idealizace českého venkova v české veřejnosti?

Také vesnická společnost je ale plná konfliktů, ty se odehrávají více skrytě než ve městech, pro historika tak trochu „mimo prameny“:

- sedláci vs. velkostatkář
- vesničané vs. židovský kupec, hostinský
- starousedlí vs. novousedlí
- usedlí vesničané vs. tuláci, cikáni, potulní herci apod.
- sedláci vs. chalupníci

+ Češi vs. Němci

Josef Lada, 1927

Vesnická škola

Role školy ve vesnické komunitě, její prestiž?
Konflikt učitel vs. farář/kaplan?

Alternativy vývoje – východní Morava. Obrazy Joži Úprky

Základní emoce obrazů? V čem jsou znaky alternativy vůči hlavnímu proudu vývoje v českých zemích?

Proměna sociální prestiže rolnictva

- *„V jedné pražské české vinárně roku 1917. Selka široká jako almara. Ne, dvě almary. V náručí nese dítě, v ruce koš. Sedne si za stůl a poručí si víno. Jaké? To nejdražší jaké máte! Z koše vytáhne upečené kuře a kus bílého chleba. S chutí to pojídá. Ze všech koutů ji sledují závistivé pohledy. Až jeden z hostů povídá: ta má hostinu jako ve svátek. "No baže mám", odsekne selka, "dnes je sedlák pán". "Dřív byli páni v městech, ale teď jsou z nich žebráci. Jo, je to tak, muzika hraje pro každého jenom chvíli. My jsme si nikdy nežili tak dobře, jak si žijeme teď." A jeden host povídá: "Všechno jídlo si poschovávali a nás nechají klidně umřít hlady, to jsou pěkní vlastenci!" Selka jen pohodí hlavou: "Dříve byl pro vás sedlák za hlupáka, kdo ví, jak jste mu nadávali. A teď za ním lezete, aby vám dal nažrat. Dobře vám tak..."*

Co označuje německý termín Rucksackwirtschaft?

Jaké byly zdroje animozity mezi městem a vesnicí, během války posílené?